

ПРОКЛЯТТЯ ЧИ БЕЗСМЕРТЯ? ("ВІЧНИЙ" ГЕРОЙ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ О.СТОРОЖЕНКА І П.ЗАГРЕБЕЛЬНОГО)

Ганюкова К.О., магістр

Запорізький державний університет

Один з найцікавіших і найпривабливіших персонажів у плані можливостей змістового навантаження образів літератури й фольклору – "вічний" герой. Використання принципу цього унікального за просторово-часовими характеристиками типу значно розширює коло історіософічних, психологічних і сюжетних колізій, які можуть бути введені в канву твору.

"Вічний" герой при всій своїй романтичності не може вважатися винаходом тільки письменників-романтиків (згадаймо хоча б Ватека (Уільям Бекфорд) чи Каїна в поемі Байрона), але романтизм висунув такий його варіант, у якому риси типового романтичного героя (виняткова зовнішність, самотність, містичність, сильний характер, бурхливі пристрасті) підсилюються своєрідним "досвідом століть". Про виняткову привабливість для людської уваги подібного "комплекту" рис свідчить хоча б такий факт: у 1602 р. у Західній Європі виходить анонімна народна книга "Короткий опис і оповідання про одного єврея на ймення Агасфер" (у ній вперше герой легенди отримує ім'я Агасфер). Перевидання, переклади й переспіви різними європейськими мовами з'являються у великій кількості: образ колишнього єрусалимського чоботаря, високого чоловіка з довгим волоссям і в дранті, приковує увагу цілої епохи (у 1603 "появу" Агасфера засвідчено городянами Любека, в 1642 р. він "приходить" до Лейпціга; його "бачать" у Шампані, у Бове та ін.) [1,34].

Агасфер - персонаж християнської легенди, що виникла в епоху Середньовіччя в Західній Європі, - штовхнув Ісуса Христа, коли того вели на розп'яття. За цю жорстокість він був приречений на довічне блукання аж до другого пришествя Христа, бо зняти це прокляття може лише Син Божий. На думку О.А.Пойди, в основі всіх фольклорних та літературних різновидів біблійного Агасфера – тяжкий гріх, який треба спокутувати добрими справами протягом вічного (бо ні смерть, ні могила не приймають грішника) блукання [2,24]. Більш ранній різновид великого грішника – біблійний Каїн.

Легендарно-міфологічний та конкретно-історичний матеріал, фантастичні й реальні плани поєднано в змалюванні О.Стороженком образу "героя-лиходія", вольової натури з некерованими пристрастями, вічного блукача в повісті "Марко Проклятий". Письменник виклав свою концепцію героя в одному з листів до В.Білого: "Каждый народ имеет своего скитальца: древние греки – Одиссея, французы – Вечного жида Сантенера, испанцы – Мельмота, у немцев и англичан их не перечтешь, у русских – Кашей Бессмертный, а у малороссиян – Марко Проклятый, но, кажется, малороссийский Марко заткне за пояс всіх скитальців" [3,19]. Як бачимо, письменник не наголошує в цьому вислові саме на "вічний" природі свого Марка: адже Одиссей, зокрема, не є вічним, а виступає в Гомера мандрівником, який нарешті повертається додому. Вочевидь, виділення Марка Проклятого з цієї когорти відбувається в процесі здійснення творчого задуму Стороженка.

Тисячолітній Миколай П.Загребельного – людина, нібито не позначена тавром Каїна. Він не несе на собі ані важкого тягаря вбивства, ані великого гріха на кшталт того, який скоїв Агасфер; проте його доля в однойменному романі не може бути беззастережно названа безсмертям – скоріше прокляттям, бо автор дає своєму героєві тисячолітню історію спокути й випробувань, несподіваних трагедій і відчаю.

У пропонованій статті ми спробуємо через співвіднесення головних рис Марка Проклятого і Тисячолітнього Миколая та сюжетних елементів однойменних творів О.Стороженка і П.Загребельного з їх участю з'ясувати деякі особливості розвитку й функціонування "вічного" героя в українській літературі, знайшовши спільне і відмінне в цих двох образах.

У фольклорі, зокрема в легендах, козак Марко подається з усіма тими вадами, що їх засуджує народна мораль: "ледар завзятий", "батька й матір не поважав", "старих людей цурався", "все тільки пив та гуляв", "з чужими жінками женихався", був байдужий до церкви, "з його буйною головою не було нікому спокою" [2,23].

У Стороженка образ Марка отримує дещо інше звучання: додаючи до образу “буйної голови” деякі відомості з інших жанрів, автор робить Марка убивцею і кровозмішувачем, який тяжко карається за гріховне співжиття з сестрою, за вбивство сестри, матері й інших людей. Навічно проклятий батьком, що встав з могили, Марко приречений носити в страшній торбі за плечима голови вбитих ним матері й сестри. У цих аспектах, як зазначає Є.Нахлік, Стороженко дотримується народного трактування образу вічного блукача Марка Проклятого, що карається і кається за зневажання священних норм патріархальної сім’ї [4,141].

Цікаво зазначити, що в повісті “Марко Проклятий” один з антагоністів головного героя - Єремія Вишневецький – теж отримує прокляття, але вже за те, що відступився від православної віри: “...як же не послухаєш матері, то я тебе проклянута з того світу, а Бог і люди од тебе одступаються, і рід твій викорениться” [3,339]. За допомогою такого протиставлення Стороженко робить образ Марка не таким однозначним, водночас дещо зумовлюючи певне розуміння природи гріха і додаючи романтичних рис Єремії Вишневецькому як одному з історичних діячів, зображених у повісті.

Яскравою ремінісценцією з народних легенд виступають такі “автобіографічні” відомості про Марка, як те, що його батьки змушені були змалку вигодувати його кров’ю замість молока: “Так ото бачиш, козаче, яка моя доля: почала мене мати на війні, де кров чоловіча річками текла, породила на світ, як звіряку, в пустині, і вигодувала, як вовченя кров’ю од живої тварі... Так не дивуйся, що я не вдався у других людей і що доля моя чортова, а не чоловіча...” [3,322]. Розгляд витоків Маркового прокляття під таким кутом зору є симптоматичним для творів романтичного напрямку, адже “романтика жахів” – один із найпродуктивніших засобів підкреслення винятковості героя.

У обставинах, за своєю критичністю схожих на Маркове дитинство, виростав і Микола: “Батько знехтував розпорядження начальства, він рятував тих, кого ще можна було врятувати, кожен одержував миску кандьору на день, і так ми повзли по тому кандьору до нового хліба, до остаточного порятунку, пливли по ньому ніби по вузькій червоній річечці, бо кандьор той був... червоний, як кров” [5,113]. Ця промовиста ілюстрація не виступає якимось сюжетоутворюючим елементом, але жах малого тисячолітнього хлопця перед страшною на вигляд їжею – це жах людини, яка багато років по тому пам’ятатиме свій порятунок поряд із лиховісним передчуттям: “І все закінчилося червоною кашею з суданки, щастя, що ми хоч вижили” [5,114].

Майже так само напружені й рядки про руйнування церкви в Зашчатківці, в яких спостерігається миттєве “народження” чергового міфу про великого грішника (реакція людей на підпилювання хреста): “– А я ж чула про отого песиголовця! – шепотіла баба Бородавчиха. – Вже ж про нього весь мир гомонить. То на нього наслання і кара небесна – пиляти і не перепиляти! Вже він своїй жінці руки й ноги повідпилював, вже й дітям, а це пішов по церквах і хрести божі пиляє, і вже й не зостановиться, аж поки й кінець йому стане” [5,104].

У структурі прокляття двох братів Сміянів зберігається й такий елемент, як неповага до предків. На думку С.Нестерук, несподівана трагедія (мається на увазі загибель молодшого брата Миколи – Марка) “стає відплатою мертвих предків за нешанобливе ставлення до їхньої пам’яті: “Брат досить зневажливо відгукувався про предків...” [6,62].

Загальнолюдського і, сказати б, злободенного звучання цей мотив набуває у вислові професора Черкаса: “Порушити, поруйнувати те, що складалося й творилося цілі тисячоліття, – гріх непростенний! Замінити селянську душу, таємничо пов’язану тисячами нитей з землею і космосом, навіть найдосконалішою машиною – хіба це не безглуздя!” [5,514].

У “Введеннях” П.Загребельний намагається з’ясувати витoki прокляття, наводячи, поряд із головною сюжетною лінією, широкі історичні екскурси в добу введення християнства і в добу козаччини (зокрема в історію українсько-російських культурних зв’язків). Ідея цільності світогляду й моральних настанов, які руйнуються із введенням нової “ромейської” релігії, проходить червоною ниткою через розділ “Введення перше. Смерд”: “Гріх нависав над кожним, як меч караючий, і примушував ховати те, що в душі. Так народжувалася розполовиненість душ” [5,32]. Далі, у розділі “Вік XVII. Введення друге. Козак”, за допомогою чіпкого епітета “триокаянний [Миколай Несміяновський, ієромонах Братського монастиря і даскал Києво-Могилянської колегії]” [5,71] автор надає жорсткої спрямованості освітленню подій, учасником яких стає Микола: “Не відав я тоді в своєму засліпленні, що розпочали ми те, що ніколи не матиме кінця: виправлення помилок” [5,95].

“Дует” братів не був би повним, якби ми не зазначили, що П.Загребельний цілеспрямовано розподіляє між Миколою і Марком “сфери діяльності”: один (Марко) працює там, де, на перший погляд, вирішується державна доля, а другий (Микола) – нібито весь час знаходиться осторонь від подій, виступає свідком (“Введення перше. Смерд”) чи принаймні людиною, яка виконує доволі безневинну роботу (“Вік XVII. Введення друге. Козак”). Ймовірно, саме це спричинює бажання уникнути відповідальності у Миколи: “А може, то був не я, а тільки брат мій?” [5,98].

Поряд із неповагою до предків ще однією складовою прокляття в романі “Тисячолітній Миколай” виступає неухвага до тих, кого маєш виховати. Незважаючи на те, що у “Введенні першому...” Микола – молодший брат, проблему його відповідальності за свою і Маркову долю порушено доволі гостро: “Треба було б зазирнути в братову голову та побачити, яка вона порожня, але як же ти зазирнеш, коли ця голова накрита шоломом?” [5,26].

Пізніше, у XX столітті, неухвага до братової душі (тепер Марка молодшого) обертається для Миколи роками відчаю: “Забувши малого брата свого, став смердом ще безнадійнішим і, власне, остаточним, бо, не дбаючи про брата, нищив не тільки його майбуття, але й власну судьбу” [5,422].

Часто проклятий герой вирізняється з-поміж інших такою особливою рисою, як відірваність від суспільства, ба навіть від світу живих людей. Як зазначає В.Балушок, Марко Проклятий “фактично перебуває поза соціумом, належить до світу потойбічного, царства смерті (про що свідчать і його прізвиська – Проклятий, Пекельний), але не є й представником “нечистої сили”. Марко – людина, і залишається нею попри все, просто з певних причин виключена із соціуму й прилучена до світу нелюдського” [7,73].

В одному з внутрішніх монологів Миколай Загребельного намагається відповісти на питання: “Звідки це страшне відчуження в моїй душі, моя чужість серед рідних людей, моя присутня неприсутність, так, ніби я не живий, а мертвий, і коли зі мною й говорять, то тільки сповнюючи якийсь дивний ритуал шанобливості?” [5,424]. Зауважмо, що це відчуття переслідує героя у той час, коли війна скінчилася, коли всі дорогі йому люди живі – і брат, і Оксана, тож мова не може йти про відчуженість у нещасті, і цей “дивний ритуал шанобливості” – ознака того, що Микола Сміян почувається проклятим, позначеним якимось невидимим для інших знаком (але знак цей люди підсвідомо відчують, або ж його відчуває сам герой). Із вуст коханої дружини Микола чує такі зізнання: “ – Не впізнаю тебе. Мені завжди страшно, коли тебе зустрічаю. Перед тим, думаючи про тебе безперервно, вважала, що вже все в тобі знаю, а побачу – і мовби мана якась перед очима...” [5,501].

У прозі Загребельного, на думку О.Галича і С.Нестерук, виникає категорія “безперервності” часу – він “символічно акцентований і з’єднаний з духовністю людини, пронизує її плином та зумовлює поведінку і мету вчинків” [8,133]. Для головного героя роману “Тисячолітній Миколай” ця безперервність часу обертається скоріше відірваністю від нього: протягом останніх чотирьох розділів Микола не змінюється зовнішньо, він один і той самий.

При зіставленні портретних описів Марка Проклятого і Миколая спостерігаємо два типи виявлення головної риси романтичного героя – винятковості, унікальності, незвичайності. У Марка ця риса подається через відверто похмуру зовнішність і своєрідний “вінегрет” в одязі: “З виду й з одєжі не гевал, не бурлака, а щось не просте: татарська кучма насунулась йому на очі, ніс закандзюбився, як у кібця, а довгєнні сиві вуса аж до грудей доставали. На плечах у його був накинутий чорний подолянський кобеняк і в верзунах, як обуваються в Карпатських горах гуцули. Не видко було при йому ніякої броні, тільки в руці держав він ціпок і біля боку лежала торба” [3,308].

Герой Загребельного характеризується не стільки через детальний опис зовнішності, скільки шляхом наведення яскравих портретних ознак, у яких наявний сильний елемент романтичного “кокетування”: Микола Сміян говорить про себе в дещо зниженому дусі (“моєї незграбної масивності”[5,9], “моя чорноземна масивність”[5,10]). Його підкреслена незграбність виступає як надзвичайно дієвий засіб виділення його з-поміж інших людей: “Я трохи погмикав, прилаштовуючи свій недоречно-громохкий голос до поштивої тиші Сиротиного кабінету, і тицьнув негнучким своїм пальцем у “першоджерела” [5,10].

Доволі цікавої тональності набуває протиставлення зовнішнього вигляду і, сказати б, стилю життя двох братів – Миколи і Марка: “Зовні ми схожі, хоч усе в нас неоднакове: зріст, очі, голоси. Одягнені ми теж майже однаково: костюми з дорогої матерії, модні черевики, напрасовані білі сорочки. Тільки в мене все трохи “не таке”: незграбніше пошите, неоковирніше сидить на мені, сковує всі мої рухи, і я вимушений випручуватися з свого одягу, неначе з гамівної сорочки. А брат розкутий, мов весняні води, в кожному його порусі – свобода, артистизм, вишуканість і якийсь особливий, сказати б, полиск... Звідки це в нього і чому я такий тяжкий порівняно з ним?” [5,16]. Легкість і свобода Миколиного брата сприймаються в такому контексті як натяк на таку саму винятковість, що і в Миколи, тільки вона виступає як “зворотний бік медалі”, як маска, котра функціонує несподівано й лиховісно для тих, хто оточує Марка.

Зазвичай антагоністом романтичного героя виступає особа, яка є втіленням відносно кращих людських рис, аніж сам цей привабливий відлюдько, проте О.Стороженко, створюючи в повісті “Марко Проклятий” образ народного месника Кривоноса, іде дещо іншим шляхом: позитивною рисою цього персонажа можна вважати лише його мету визволення України від поневолювачів, і то дуже відносно, бо, як ми бачимо зі сцен катування полонених шляхтичів, мета не завжди виправдовує засоби.

Як стверджує П.Хропко, “хоч автор і доводив, що епізоди з Кривоносом і вовгурянцями ґрунтовані на достовірних фактах, проте натуралістичне зображення повстанців і їх ватажка відмінене від уснопоетичного трактування образу одного з героїв визвольної війни”. Дослідник вважає, що, “підкреслюючи хижі риси у

його зовнішності, автор спотворює образ селянського полководця, перекручує сам характер священної боротьби українського народу проти своїх поневолювачів” [3,19]. Проте більш обґрунтованою і виваженою видається думка з цього приводу О.Пойди про те, що “...Кривоноса ...треба оцінювати відповідно до того художнього завдання, яке ставив письменник...” [2,26]. Звісно, у зображенні Кривоноса спостерігається навмисне наголошування на його жорстокості, нелюдській зовнішності, але в його описі наявні і деякі художні деталі, що свідчать про ширше розуміння автором образу народного ватажка: якоюсь мірою зустріч із Кривоносом виступає як елемент спокути Марком своєї страшної провини, і, відповідно до символічного навантаження образу Кривоноса, автор надає його зовнішності тієї самої еклектики, що й у Марка: “Був з нього козарлюга забісований... Одягнутий він був як і прості козаки, тільки в жовтих чоботях на срібних підковах, мабуть, стягнутих з замордованого ляха” [3,372].

У тисячолітнього Миколи Сміяна кілька антагоністів, які втілюють ворожі риси в розпорошеному вигляді: Коляда, Сирота, Щириця згадуються П.Загребельним у розділі “Маски” навіть як імена загальні, що свідчить про відмову від зосередження негативних асоціацій в якомусь одному образі і від беззаперечного виділення такого образу з маси інших. Вустами професора Черкаса автор висловлює своєрідне пояснення такого методу: “Кочова орда кидала в вогонь сов – цих вісників нещастя, або ж розшматовувала тих, на кого вказував шаман. Вбити носія зла означало для орди вбити саме зло, відігнати нещастя. Успадкувавши цей звичай дикої орди, людство всю свою історію боролось не з самим злом, а з тими, кого вважали носіями зла: демонами, відьмами, чарівниками, чужинцями, “ідейними ворогами” [5,526]. На відміну від Стороженкових негативних персонажів, такі носії зла в Загребельного постають у вигляді тіні з потойбічного світу, чогось непевного, особи, що викликає відчуття, подібне до атавічного страху при погляді на хвору тварину: “Сирота був весь зім’ятий од обличчя до ширінки. От взяла його якась невідома сила, зігнала жужмом і пожбурила межі людей – живи як хочеш” [5,368]. Реакція “свіжої людини” на таку почвару досить емоційна: “– У нього зміїні очі” (Оксана про Щирицю) [5,503].

Поряд із такою особливістю зберігається і спроба подання образу “тіні” за допомогою все тієї ж еклектики: “Коляда – в американській уніформі: розстебнута вгорі сорочка, штани навипуск, офіцерські ботинки з тонкої шкіри, погони теж саморобні, але з якоїсь попівської ризи, чи що, бо вилискують золотом. Обличчя в Коляди якесь тупе, очі розбігані, рука, яку подав мені, неприємно-пітнява” [5,123].

Іноді автор буквально висловлює ідею “потойбічності” таких персонажів, елементу містифікації у їхньому функціонуванні: “Я дивився на цього жовтого діда, вчетверо старшого за мене, старішого на цілі віки й епохи, і починало ввижатися мені, що дід неживий, давно помер, а це тільки оболонка, яка приводиться в дію таємничими силами, спрямованими не на добро, а лише на зло” [5,197].

Загальновизнаною рисою, що належить романтичному (особливо проклятому) героєві, є містичність його долі, яка виразно простежується в образі Марка Проклятого: “– Яка ж мара показувала тобі ті слободи і Лубни? - Невсипуща злая моя доля!.. Годі теревені гнуть, час рушати, ходім, ходім!..” [3,319].

Принцип спокути страшних діянь Марка в О.Стороженка, на перший погляд, видається доволі історіософічним, бо, незважаючи на те, що його герой скоїв багато вбивств протягом свого блукання по землі, вбивство Кривоноса вважається добрим вчинком, особливо якщо зважити на його моралізаторські результати: “Умираючи, Кривоніс хоч гірко каюся за своє люте завзяття, а все-таки казав, що віру і своїх людей щиро боронив од треклятих ляхів...” [3,592]. Однак не можна не помітити при цьому намагання автора повернути свого героя на типово благодійний шлях: “...став я згадувати усе те добро, що доводилось робити людям, і вийшло, що робив я не од щирої душі, а тільки щоб збавитися од важкої торби і осоружного світу...” [3,326]. Марко, хоч і є центральною постаттю повісті, жодного разу не виступає як “рушійна сила історичного процесу” чи бодай як ватажок; він відмовляється діяти безпосередньо, а тільки допомагає людям: “Збирав побитих козаків, рив ями і закопував їх, прохарамаркавши над покійниками молитву. А які, було, сердешні козаки лежать у степу або в лісі, увічені та поранені, то він доглядав їх і добував їм хліба і води, а деяким робив і ліки...” [3,598].

Поле діяльності (і відповідно спокути) героя П.Загребельного розгортається головним чином у мирний час. Але на його долю припадає у XX столітті наукова робота, де, за влучним висловом А.Шпиталія, “на кожного Авеля був свій Каїн (за рознарядкою згори? Ні, в більшості добровільно, самопливом)” [9,61].

Несподіваність трагедій, які трапляються з Миколою Сміяном, є знаком прокляття, що тяжіє над ним з давніх-давен і час від часу повертається, щоб нагадати про себе, відібравши в героя найдорожчих для нього людей, - наприклад, Оксану: “Безсильність була, мов сп’яніння. Знов, як тисячу літ тому, плив я по теплому морю за чужим богом, супротивна хвиля біла в ніс ладьї, і вибризки моря були гіркі, як його правічне лоно, що з нього, мабуть, зроджувалися всі ті понури полчища, які знай наповзали на мою землю” [5,614].

Цінною творчою знахідкою автора є використання біблійного міфу про Каїна та Авеля і відтак встановлення тонких доленосних зв’язків між двома братами – Марком та Миколою, які протягом століть обмінюються ролями: “– І Каїн був рідним братом Авеля. Однак ця історія нічого не навчила людство” (слова професора Черкаса) [5,446]. Даючи Миколі у супровід Марка, П.Загребельний передає читачеві моральну настанову

відповідальності, яка є відповідальністю незалежно від того, у який час живе людина: “З братами завжди не просто там, де нищаться всі зв’язки, руйнують святині, відкидаються людські закони” [5,345].

Вживаючи слово “прокляття”, доцільно буде зазначити, що обидва герої – і Марко Проклятий, і Миколай – мають у своїй спокуті можливість перетворитися на грішників, які отримали прощення, як і середньовічний Агасфер, “через саме прокляття співвіднесений з Христом, з яким неодмінно повинен зустрітися ще в “цьому світі”, а в покуті і наверненні здатен перетворитися у добре віщування для всього світу” [1,34].

Мабуть, саме з цієї причини смерть не приходить до них: Микола Сміян був чотири рази тяжко поранений на війні, проте вижив. За даними Біблії, для того, щоб Каїн не був убитий у вигнанні, Бог зробив йому знак й оголосив, що тому, хто вб’є Каїна, “відомститися всемоє” [1,608].

У цьому випадку бачимо доволі значний збіг у долях Марка Проклятого і героя Загребельного: “Скільки разів намірявся наложити на себе руки,” – розповідає Марко, - “а нічого не вдіяв: повіситись – гіллячка зламається; бурхнусь у воду, щоб утопитись, - плаваю, як цурупалок; звальюсь з високої скелі в глибокий бескид або у кручу – і скочусь, неначе те покотило, не забившись. Тільки ще гірш, видно, прогнівливав Господа, бо кожен раз після таких замірів торба моя ще важча ставала...” [3,327].

На думку В.Балушка, нескінченність поневірянь Марка в повісті сягає релігійно-міфологічних уявлень про те, що деякі люди є винятком з загального закону смертності й чекають на есхатологічну розв’язку (як, наприклад, Агасфер – Вічний Жид). Притаманний долі героя Стороженка і властивий Агасферу подвійний парадокс, коли темне й світле двічі міняються місцями: “безсмертя, бажана мета людських зусиль, у даному випадку обертається прокляттям, а прокляття – милістю” [7,76]. Для героя ж Загребельного “безсмертне не тіло – ця комбінація елементів, які природа довільно може тасувати, мов божевільний гравець карти в колоді тарот, і не душа, що так ніколи й не вийде з крейдяного кола загадкового царства уяви, - безсмертна наша сутність, наше призначення, наша судба і відчай” [5,3].

Автор роману “Тисячолітній Миколай” зіставляє в образах братів Марка та Миколи два типи безсмертя – справжнє і “удаване”, крихке й непевне: “Коли в наших суперечках, доведений до краю його холодного впертості, я вигукував: “Та ти хоч подумав, що лишиш по своїй смерті?”, Марко майже зневажливо кидав зі своїх захмарностей: “Ти як хочеш, а я вмирати не збираюся” [5,5].

Безсмертя Миколи Сміяна – це і благо також, бо воно складається з розуміння законів життя і відповідальності: “...життя... не визнає понурого плентання до смерті, а вперто повертається назад, хоче і може повертатися на будь-які відстані, дивитися на себе звідти або ж зазірати туди звідси, мовби перебуваючи в світі дзеркал з таємничим задзеркаллям, де все набуває зовсім інших вимірів і де навіть вічність може вміщуватися на твоїй долоні і в зіниці твого ока” [5,17]. Саме тому він може сказати про себе словами, які у вустах Марка здалися б проявом нелюдської самовпевненості: “В кінці моєму – мій початок. Я загораюсь від своїх тисячолітніх початків, як вогонь від вогню” [5,3].

За даними фольклору, які наводить у своїй статті О.Пойда, Марко дочекався Божої милості лише великою особистою відвагою, “богоугодними ділами” спокутуючи свої гріхи, і “спалення зодбав” [2,23]. У творчі плани О.Стороженка, ймовірно, входила можливість такої або подібної розв’язки, бо у листі до В.І.Білого від 8 березня 1874 р. автор “Марка Проклятого” пише: “Страшний его бой с Кривоносом, которого он убивает, а потом ряд христианских подвигов, - истинное поколение, смывающее проклятие” [3,571]. Проте у фіналі Марка все-таки залишено блукачем, який “буде отак ходить до самого страшного суду, поки всім живим і мертвим не буде сказано по писанію – амінь” [3,600]. Можливо, така кінцівка зумовлена фольклорним підґрунтям твору, яке вимагало також і відповідної форми оповіді.

У творі П.Загребельного надзвичайно цікавого трактування набуває легендарна деталь історії Каїна та Авеля: згідно з “Апокаліпсисом Мойсея” й вірменським “Житієм Адама та Єви”, Авеля поховали лише після смерті Адама і разом з ним, бо в той день, коли його було убито, земля відмовилася прийняти тіло, говорячи, що вона не може прийняти його доти, доки не буде повернуто їй першого зробленого з неї” [1,609]. Молодший брат Марко гине і вже неможливо визначити, кого саме не приймає земля – адже Микола не може померти, він тисячолітній: “Гей, брате мій, брате! Чи ж приймуть твою душу степи, ліси й пасовиська, а чи байдуже відторгнуть, як немилосердні заводи, вбиті хімією колишні ріки і сповнені затаєного жаху атомні електростанції...” [5,15].

Відтак зачароване коло існування стає проклятим не тільки для Миколи і Марка Сміянів, а й для всього людства: “Настала Перемога, знищено найбільше зло на землі, а жорстокості в світі не меншає, так ніби існує якийсь таємничий закон збереження добра і зла в співвідношеннях, визначених навіки й безповоротньо” [5,266].

Висвітлення образу проклятого героя – один із найяскравіших показників способу розуміння автором ідеї провини й спокути, що використовується як один з лейтмотивів твору в XIX столітті О.Стороженком (повість “Марко Проклятий”), а в XX – П.Загребельним (роман “Тисячолітній Миколай”). Попри всю схожість Марка Проклятого і Миколи Сміяна можна відзначити декілька особливостей, які відрізняють

героя П.Загребельного від Марка, і не тільки відрізняють, а й роблять його на порядок вищим досягненням у царині образотворення.

Марко – постать типово романтична, від зовнішності до найменших життєвих подробиць. Скоївши низку смертних гріхів, він спокутує їх, за Стороженком, “добрими діяннями”, при цьому природа його гріха досить чітко зумовлена “первородною” хижістю, відтак проводиться думка про те, що винний не власне він, а обставини, у яких йому довелося народитися на світ і жити. Натомість Микола Сміян – звичайна людина, яка залишається людиною, включеною у звичайний обіг життя, у соціум, де й має спокутувати свою провину, весь час дістаючи нові випробування, під час яких відповідає не за вбивство і кровозмішування (як Марко), а за зраду цілісних моральних настанов. П.Загребельний використовує образ молодшого брата як дзеркало, що постійно супроводжує тисячолітнього Миколая і відображує його діяння.

Герой Стороженка не може піти з життя ще й тому, що життя і час для нього – безперервна лінія, а світ “осоружний”, тобто не має в собі рівноваги. Гармонійне ж співжиття добра і зла у світі Миколая дає йому можливість у проклятті знаходити безсмертя. Таким чином, крок від Марка Проклятого до Тисячолітнього Миколая – це крок не просто в образотворенні, а взагалі в розумінні літературою складних відносин Людини і Всесвіту з його непорушними законами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мифы народов мира: Энциклопедия. В 2-х т. / Гл. ред. С.А.Токарев. – М.: Сов.энциклопедия, 1980. – Т.1. – 671 с.
 2. Пойда О.А. Роман “Марко Проклятий” // Слово і час. – 1995. – № 11-12. – С.20-27.
 3. Стороженко О.П. Марко Проклятий: Повість. Оповідання / Упоряд., передм. та приміт. П.Хропка. – К.: Дніпро, 1989. – 623 с.
 4. Нахлік Є.К.Українська романтична проза 20-60-х рр. XIX ст. – К.: Наукова думка, 1988. – С.141-143.
 5. Загребельний П.А. Тисячолітній Миколай: Роман. – К.: Фірма “Довіра”, 1994. – 636 с.
 6. Нестерук С. Образи-символи в творчості Павла Загребельного // Слово і час. – 1999. - № 8. – С.62-65.
 7. Балущок В. Архаїчні витoki образу Марка Проклятого // Слово і час. – 1996. - № 11-12. – С.73-76.
 8. Галич О., Нестерук С. Символіка прози Павла Загребельного 90-х років // Вітчизна. – 1999. - № 5-6. – С.130-135.
- Шпиталь А. Тисячолітній Загребельний // Слово і час. – 1999. - № 8. – С.60-61.